

загальнодержавних профспілок. Питома вага національних груп у профспілках становила 50,1 %. Найбільш охопленими членством у професійних спілках були у татари - 91 %, у росіяни-66%, чехи-61%, поляки-59%, німці-52.6%, євреї-47.8% Решта національних меншин була репрезентована незначною кількістю членів профспілок, оскільки розташовувались компактними групами проживання у районах зі слабо розвинутою промисловістю, здебільшого у сільській місцевості.

Література:

1. Добрушин Д.С. Профсоюзы - верные проводники политики партии / Д.С. Добрушин - Волгоград: Волгоградський обласний совет профсоюзів, 1968.
2. Дорошко М.С. Номенклатура: керівна верхівка радянської України. (1917-1938рр.) / Микола Савович Дорошко - К.: Ніка-Центр, 2008.
3. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. - К., 2007.
4. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні. Перше десятиріччя. 1919-1928. / С.В. Кульчицький - К.: Основи, 1996.
5. Якубова Л.Д. Маріупольські греки (етнічна історія) 1778 р. - початок 30-х рр. ХХ ст). - К., 1999.

Олександр Жуковський
(м. Житомир)

МІСЦЕ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН У РОЗБУДОВІ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (ПОЧАТОК 20-Х РР. ХХ СТ.)

Із здобуттям незалежності Україна стала перед новими вимогами гармонізувати суспільне життя, всіляко сприяти відродженню національних культур. У цьому руслі відбувається процес створення спеціальних шкіл для потреб етнічних меншин, а саме: єврейських, польських та ін. Тому необхідно дослідити подібні явища з минулому, які мали місце у 1920-1930-х роках, для того, щоб проаналізувати ці процеси і спробувати виокремити серед них можливі позитиви. Це дозволить, можливо, не допустити повторення помилок, утриматися від хибних рішень, що і визначило актуальність та необхідність даного дослідження.

Проблеми організації шкільної освіти для потреб етнічних меншин вже привертала увагу дослідників. Так, на особливу увагу заслуговує монографія О. Войналович [1]. В ній на основі широкого кола джерел розкривається тогочасний стан шкільної освіти, проаналізовано досвід окремих національних шкіл, середніх та вищих педагогічних закладів. Однак менше приділено уваги регіональному розрізу даної проблеми, наприклад, Правобережній Україні. Окремі аспекти культурно-освітнього життя етнічних меншостей було досліджено В.О. Животівським, НО Савчук та Н.Л. Кротік [2].

В умовах побудови нової держави директивні органи значне місце відводили національно-культурному розвитку всіх етнічних груп. Заходи у цій сфері отримали назву політики «коренізації», яка була започаткована на початку 20-х років ХХ ст. Суть її полягала у всебічній підтримці та розвитку всіх культур на теренах нової держави. Зрозуміло, що цей процес проходив не демократичним шляхом, не був прозорим, а відбувався під невпинним контролем державних структур. Нова класова ідеологія диктувала нові умови та напрямки руху національних культур. Заходи щодо їх розвитку, на нашу думку, повинні були

стати значним пропагандистським та переконуючим чинником у вірності обраного шляху розвитку молоді держави.

Політика коренізації була своєрідним продовженням намічених ще до 1917 року програмних засад РСДРП(б) по звільненню всіх націй з-під гніту російського царату. У резолюції XII з'їзду РКП відмічалось, що «русифікаторська політика царату утворила безодню між царатом і національностями старої Росії... а визвольна політика нашої партії завоювала собі співчуття й підтримку широких мас цих національностей в її боротьбі проти царату» [3, с 692].

Таким чином, ще до 1920 року склався позитивний досвід у вирішенні проблеми перетягування національних меншостей шляхом декларативної свободи всіх націй, а тому правлячій верхівці не залишалось нічого іншого як розіграти цю карту до кінця. Така політика слугувала певним заспокойливим фактором у країні, яка розривалася різними соціальними та військовими катаклізмами.

Значна увага приділялась розвитку рідних мов різних національностей. Так, згідно лінії компартії у національному питанні культурно-освітня робота серед нацменшостей повинна була проводитись рідною мовою. Також передбачалось відкриття на Україні спеціальних установ та відділів при них, які б працювали на інонаціональних мовах. Функціонуванню рідної мови певних етнічних груп радянська влада відводила значне місце, як «зряддю комуністичного виховання трудящих мас» яке було основним пропагандистським чинником у розбудові класового суспільства [17, с 36]. В освіті це знайшло своє відображення у постанові Народного комісаріату освіти «Про обов'язкове студіювання в школах місцевої мови, а також історії та географії України» від 4 (9) березня 1919 року, згідно якої місцевому населенню, відповідно до своєї рідної мови, дозволялося її вивчати у школі із російською мовою викладання [4, с 38; 5, с. 17].

Наступним кроком у бік підтримки національних мов стало прийняття декрету ВУЦВК та РНК України від 1 серпня 1923 року «Про заходи забезпечення рівноправності мов та про допомогу в розвитку української мови», зокрема в ній юридично закріплювалася рівноправність усіх мов, якими користувалися на території України.

Паралельно із цим, визначивши напрямок розвитку національних культур, керівні структури зробили все можливе для отримання повного контролю над цим процесом. Для цього у всіх закладах культури вводилися посади політкомісара, яким, як правило, був представник ДПУ, цензора та наглядача, від якого залежало прийняття рішень. Отже, із моменту створення культурні заклади етнічних груп бралися у своєрідні лещата абсолютного контролю над функціонуванням та змістом їх діяльності [6, с 9].

Радянські та партійні органи прагнули поєднати національні культури із класовою природою пролетарської держави, утворивши при цьому своєрідний симбіоз під назвою прогресивна пролетарська культура.

Одним із заходів на цьому шляху став розвиток освіти нацменшостей. Відповідно до «Кодексу законів про народну освіту УСРР» який був затверджений Всеукраїнським виконавчим комітетом 1-го листопада 1922 року, навчання дітей у школах повинно було вестися рідною мовою.

Перешкодою на шляху розвитку освітньої галузі національних меншостей стала майже повна відсутність старої бази (нестача вчителів, обладнання, підручників і т.д.). Якщо говорити про якусь мережу установ, то це, як правило, були школи початкового навчання і то тільки «для культурніших нацменшостей, а саме: німців, поляків, євреїв» [7, с 43].

Система освіти в Україні формально не залежала від російської, але Фактично здійснювався значний вплив на неї із боку російських законодавчих

актів. Ще у 1919 році українська колегія Наркомату освіти звернулася до відповідного органу в РСФСР із пропозицією обмінюватися законодавчими та нормативними актами у галузі освіти [8].

Ліквідується російська вчительська спілка, всеукраїнська вчительська спілка та інші об'єднання за національною ознакою, а натомість із 1920 року на Україні розпочинається організація єдиної профспілки працівників освіти та соціалістичної культури. Планувалося, що до неї ввійде до 100 тис. працівників освіти. До цієї цифри були включені і представники національних меншостей. Також до цієї профспілки намічалось включити і представників мистецтва. Ці заходи спрямовувалися на виявлення симпатизуючих до радянської влади серед освітянських кіл [9, с 23].

Що стосується культурно-освітньої спадщини національних меншин, то за російського царату польською мовою освіта заборонялася, але поляки постійно намагалися підтримувати свою мову та освіту. Підтвердженням цієї тези було існування нелегальних шкіл, в яких діти збиралися та навчалися протягом 1-2 тижнів [10, с 8]. Освіта євреїв також знаходилась не у кращому стані, оскільки держава на цю справу не виділяла коштів. Проте на той час існували так звані «казенна» школа, яка утримувалась за рахунок спеціальних податків з єврейського населення, та «талмуд тора» - щось на зразок церковно-приходської школи, яка існувала за рахунок благодійних внесків [11, арк. 4-5]. Як виняток тут потрібно відзначити німецький етнос, який до революції мав широку мережу шкіл у своїх колоніях, але і його школа під час I світової війни зазнала відчутного удару. Складне економічне та політичне становище радянської держави після 1917 року та громадянська війна на її території спричинили до ще більшої кризи освітніх установ національних меншостей, ніж за часів Російської імперії.

Як вже згадувалось, що до революції свою історію мали єврейські школи, які у переважній своїй більшості розташовувалися по містах та містечках і мали релігійне наповнення. На початку 20-х років вони реорганізуються у радянські трудові навчально-виховні заклади. Наприклад, у м. Старокостянтинів єврейська школа існувала ще з 1877 року, а в Полонному засновується в 1917 році місцевим комітетом «Бунд» [12, с. 341]. Зовсім інша картина спостерігається тут із професійною освітою. Так, наприклад, у її системі до 1917 року на Україні діяло біля десятка ремісничих шкіл. Проте на 1921-1922 роки єврейська професійна освіта була майже повністю паралізована [9, с 109].

Польські школи за царату були під заборонаю, проте, починаючи з 1905 року, під безпосереднім керівництвом громадської культурно-освітньої організації „Мацеж Польська” розпочалось створення сітки польських шкіл. Як правило, вони розташовувалися в сільській місцевості, де польське представництво у кількісному відношенні було найбільш відчутним [63, арк.35]. Так, за архівними даними їх кількість на Правобережній Україні за 1918-1919 навчальний рік складала 1089. У них навчалось біля 78 тис. учнів та працювало близько 2 тисяч вчителів [13, арк. 76].

Внаслідок радянсько-польської війни значна кількість не тільки військовополонених, але і цивільних осіб польської національності опинилися на Україні. Серед них було багато біженців - вихідців із інтелігенції, тому, знаходячись у чужій країні, вони радо погоджувалися зайняти вакантні посади у польських школах. Проте після закінчення військового конфлікту, починаючи з 1921 року, розпочався процес репатріації польського населення, що спричинило до закриття шкіл та занепаду всієї польської культурно-освітньої роботи на Правобережній Україні. Цей процес тривав до 1922 року [11, арк. 34].

Другою причиною закриття шкіл явилось запровадження політичної експертизи вчителів. Зрозуміло, що у ході її здійснення виникло багато

„доречностей, і в деяких випадках, взагалі, доходило до повного абсурду. Наприклад, у грудні 1922 року в результаті такої політперевірки Летичівського повіту багато польських вчителів цієї «експертизи» не пройшли. У зв'язку із цим виникла необхідність закрити 13 місцевих шкіл із-за відсутності вчителів. Такі випадки були не поодинокі і стосувалися не тільки поляків, а і євреїв та німців [14, арк. 55].

На 1923 рік, з проголошенням політики коренізації на території Правобережної України, вже діяла невелика кількість польських, єврейських та німецьких шкіл. Значну роль у цьому відіграла Рада з освіти національностей (Раднацмен), яка була утворена у 1921 році під керівництвом Я.Ф. Ряппо. При ній було утворено центральні національні бюро (єврейське, польське, німецьке, татарське), яким відводилась роль організаторів та координаторів у справі налагодження освіти для інонаціонального населення України. Вони стали своєрідним проміжним з'єднуючим ланцюгом між Раднацменом та різними етнічними групами. Це було відзначено Народним комісаріатом освіти у документі «Положення про організацію справи освіти національних меншостей, які населяють територію УСРР2 від 10 серпня 1922 року [15, с 95].

На місцях у залежності від кількості національних меншостей у даному регіоні були створені губернські (діяли до 1925 року) та повітові національні секції при відділах освіти. Наприклад, при Волинському губернському відділі освіти за даними на березень 1922 року діяли такі підвідділи: польська секція, очолювана Заторським, німецька — Бевзом, єврейська-Шлісбергом [16, арк. 12].

Отже, на початку 20-х років ХХ ст. радянська держава розпочала розбудову нової системи освіти, а саме: починаючи дитячими садочками і закінчуючи вищими навчальними закладами. Значне місце в ній відводилось освіті національних меншин. Швидкими темпами йшло будівництво шкіл для різних національностей. Однак на межі 1922 року ці процеси пригальмовуються: школи закриваються, зменшується фінансування. Проголошена у 1923 році політика коренізації дала новий відлік у справі розвитку освіти національних меншин. Видається ряд законів, які юридично закріплювали існування шкіл для різних національностей та пояснювали систему їхнього функціонування, умови організації нових шкіл та інше.

Література:

1. Войналович О. Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні: 20-30 рр. - К. - Полтава: Рідний край, 1992. - 149 с
2. Животівський В.О. Освіта національних меншин у 1920-і роки як «зряддя комуністичного переродження суспільства» // Відродження. - 1995. - №4. - С. 72-74.; Савчук Н.О. Процеси відродження освіти національних меншин Шепетівської округи у 20-30-х роках // Велика Волинь: минуле й сучасне (М-ли міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994р.). - Хмельницький-Ізяслав-Шепетівка, 1994. - С 338-342.; Кротік Н.Л. Єврейська освіта в Україні, Білорусії та Російській федерації у 20- на початку 30-х рр ХХ століття. Спільні та відмінні риси // Педагогіка та психологія професійної освіти. - Науково-методичний журнал. - №3. - Львів, 2003. - О 181-192.
3. РКП(б). Съезд. 12-й. Москва. 1923. Стенографический отчет. - М., Политиздат, 1968. - 903с.
4. Панібудьласка В.Ф. Національні проблеми: уроки минулого і сучасність. - К., 1989. - 47с;
5. Збірник постанов, інструкцій та матеріалів в справі українізації.— Артемівське, 1928. - 37с.

6. Правда історії: діяльність єврейської культурно-просвітницької організації „Культурна Ліга” у Києві (1918-1925): 36. Документів і матеріалів / Укл. М.О Рибаків. - К.: Київ, 2001. - 207с.
7. Полоцький О. Культурна п'ятирічка України.— Харків: Держвидав України 1929.-51с.
8. Население Украины по данным переписи 1920 г. (сводные данные по губерниям и уездам). Численность населения. Возрастной состав. Грамотность. Национальный состав. - Харьков: ЦСУ, 1920. - 50с.
9. Ряппо Я.П. Народна освіта на Україні за десять років. - Харків: ДВУ, 1927 - 127с.
10. До питання про польське населення Волиньщини: Видання Волгубкому КП(б)У - Житомир, 1925. - 11с.
11. Листування з НК РСІ УРСР і губеиконкомами про організацію обслідувань роботи низового радянського апарату// ЦДАВО. - Ф.1. - Оп.2. - Спр.1609.
12. Савчук Н.О. Процеси відродження освіти національних меншин Шепетівської округи у 20-30-х роках // Велика Волинь: минуле й сучасне (М-ли міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994р.). - Хмельницький-Ізяслав-Шепетівка, 1994. - С 338-342.
13. ЦДАВОВ України, ф.166, оп.3, спр.995.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп.20, спр.1774. арк.55.
15. Положення про організацію справи освіти національних меншостей, які населяють територію УСРР // УІЖ. - 1990. - №6.
16. ЦДАВОВ України, ф.166, оп.2, спр.843.
17. Левітан М. Освіта національних меншостей // Шлях освіти. - 1927. - №10. - О 35-42.